

VROUWELIJKE IN/FORMELE CIRCUITS IN BARCELONA

Veel West-Afrikaanse migranten in Barcelona werken overdag als straatverkoper, maken schoon in metrostations of werken als kapper aan huis. West-Afrikaanse vrouwen zijn doorgaans minder zichtbaar, maar ook zij zoeken manieren om rond te komen. Hoe zien hun dagelijkse leefwerelden eruit? En hoe vinden deze vrouwen hun weg in de in/formele circuits in Catalonië?

"Het is ochtend en het zonlicht weerkaatst op het water. Op de boulevard staan al veel verkopers, 'manteros', die tassen, schoenen, winterjassen en voetbal T-shirts uitstallen op straat. Zo op het eerste zicht is het een mannenwereld, maar ook Awa is net begonnen aan haar werkdag. Heel secuur legt ze haar sleutelhangers netjes naast elkaar, van de ene rand van haar kleding tot de andere rand. De eerste toeristen lopen voorbij, druk kletsend, soms vluchtig kijkend naar de geïmproviseerde etalages op de grond."

Veel toeristen kennen het beeld van Afrikaanse mannen die souvenirs verkopen in Barcelona, op de Rambla, Plaza Catalunya of Barceloneta, de boulevard richting het strand. Deze migranten, voornamelijk Senegalezen, vinden hun weg in de 'informele sector' van deze stad. De informele sector bestaat uit activiteiten en beroepen die buiten de regulerende kaders van wet en regelgeving ontstaan, en hiermee ook geen juridische erkenning en bescherming van het publieke domein genieten. Het concept informele economie, met name zoals toegepast op het mondiale Zuiden, is nauw verbonden met het werk van economisch antropoloog Keith Hart in de jaren 70. Het

concept komt voort uit bepaalde modernistische interpretaties van hoe (urbane) economieën zich zouden moeten ontwikkelen. Daarbij werd de informele economie nadrukkelijk gezien als symptomatisch voor een overgangssituatie, als uiting van bestaande en specifieke gebreken in structurele economische voortgang, of als een soort 'schaduw economie'. Tegenwoordig is niet alleen de omvang van de informele sector een reden om voorbij dit modernistisch startpunt te denken - in 2017 was volgens de International Labour Organization meer dan de helft van de wereldwijde beroepsbevolking werkzaam in de informele economie. Er is binnen academische studies ook steeds meer erkenning voor het feit dat de informele sector niet alleen wijst op onderontwikkeling en een 'gebrekig' systeem, maar eerder op de alledaagse creativiteit, zelfredzaamheid en zelfs politieke claim-making van mensen die werken in informele circuits.

In dit artikel worden de alledaagse leefwerelden van Senegambiaanse vrouwen uitgelicht die actief zijn in informele circuits in Catalonië. Deze vrouwen uit Senegal of Gambia wonen vaak al geruime tijd in Catalonië, waarbij sommigen een

verblijfsvergunning hebben en anderen (nog) niet. Veel van deze migranten komen voor gezinshereniging naar Spanje, waarbij ze geen werkvergunning krijgen. Een werkvergunning is essentieel om een formeel arbeidscontract te tekenen, terwijl dit arbeidscontract juist toegang kan verlenen tot een werkvergunning. Zonder (formeel) werk, geen papieren en zonder papieren geen (formeel) werk is dus een stuitende realiteit voor veel West-Afrikaanse vrouwen in Barcelona.

Dit artikel is gebaseerd op etnografisch veldwerk in en nabij Barcelona en zoekt antwoord op de onderzoeksvraag: hoe navigeren Senegambianse vrouwelijke migranten de informele circuits in Catalonië teneinde hun sociaaleconomische positie te verbeteren? Deze vraag is bewust niet gesteld in de context van urban governance (hoe deze activiteiten te integreren met formele structuren?), maar eerder vanuit een nieuwsgierigheid naar wat er te leren valt vanuit deze vaak -in West-Europa- onbegrepen economie.

Informeel? Van sector naar circuits

Waar in de jaren 70 nog een scherp onderscheid werd gemaakt tussen de formele en informele economie, kwam er in de jaren 90 steeds meer kritiek op dit dualistische gedachtegoed. Portes en Haller gaan uit van een continuüm van formele, informele en illegale activiteiten waarbij het verschil niet zozeer zit in het eindproduct, maar veel meer in de manier van productie en het proces van handel drijven. Hierbij is het belangrijk in te zien dat informaliteit zeker niet alleen kenmerkend is voor maatschappijen in het mondiale Zuiden. Online gestuurde initiatieven, zoals AirBnB en Marktplaats, zijn inzichtrijke voorbeelden van dagelijkse praktijken in onze levens die net zo goed varen op informaliteit. Informaliteit past in zekere zin perfect bij beleid (ofwel vanuit een neoliberal standpunt, ofwel vanuit het perspectief van een deeleconomie) dat uitgaat van bottom-up processen.

Naast de fluïde overgangen tussen in/formaliteit, betreft in/formaliteit een veelzijdigheid aan activiteiten. Deze veelzijdige activiteiten gaan niet altijd gepaard met marginalisatie en sociaaleconomische uitsluiting. Meerdere auteurs benadrukken het paradoxale karakter van de informele economie waarbij het de staat ondermijnt, terwijl het ook een serie van positieve effecten heeft op diezelfde staat, zoals een substantiële bijdrage aan de politieke stabiliteit van een land of regio. Bovendien leidt formalisering niet per definitie tot een betere sociaaleconomische positie van migranten. Het hebben van een werkvergunning, bijvoorbeeld, geeft wellicht meer bescherming vanuit de staat, maar het leidt niet automatisch tot een beter inkomen en het is geen garantie voor toegang tot bepaalde beroepen, zeker niet voor minderheden. Tot slot geeft informaliteit ruimte aan het experimenteren met creatieve ideeën die pas in een later stadium eventueel kunnen worden geformaliseerd. Door activiteiten informeel te houden, kunnen startende ondernemers direct aan de slag zonder dat ze eindeloos moeten wachten op papierwerk en soms prijzige vergunningen. Ondernemers kunnen baat hebben bij deze ruimte en deze flexibiliteit zou verloren kunnen gaan bij het formaliseren van werkzaamheden.

Wij volgen deze dynamische invulling van het begrip informaliteit waarbij met name de fluïde overgangen tussen informele en formele sectoren worden benadrukt. Het is hierbij misleidend om over de informele sector te spreken – alsof het een eenvoudig af te scheiden entiteit is van de formele sector. Liever spreken wij over in/formele circuits – een begrip dat recht doet aan de veelzijdigheid van de bezigheden, de mobiliteit die daarmee gepaard gaat en de mogelijkheid tot fluïde overgangen tussen formele en informele activiteiten.

Senegambianse context

Om de mindset van veel Senegambianen te begrijpen, is het van belang om enigszins los te komen van het West-Europese perspectief op werk. Zoals van Nieuwenhuyse in haar proefschrift

beschrijft, wordt vanuit Europees perspectief een 'business' veelal gezien als iets waarbij je vooral een goed businessplan moet hebben, veel moet boekhouden en documenteren en zorg draagt voor een goede marketingstrategie. Er bestaat echter een ander type 'businesswereld', waarbij mobiele ondernemers voortbouwen op flexibele netwerken met een mondiaal bereik. Sociale relaties, onderling vertrouwen en mondelinge afspraken zijn cruciale aspecten van deze businesswereld.

In West-Afrikaanse landen zoals Gambia en Senegal is het gebruikelijk dat families hun inkomsten halen uit een meervoud aan activiteiten die sterk samenhangen met een continue verschuivende horizon aan mogelijkheden. De mannen en vrouwen die dagelijks te zien zijn op de 'Serekunda Market' in Banjul of de Sandaga markt in Dakar zijn in de regel niet allen 'verkoper', maar tegelijkertijd kapper, taxichauffeur of eigenaar van een import/exportzaak. Deze dynamische kijk op 'werk' – waarbij iemands economisch profiel nauwelijks te reduceren valt tot één beroep – vergt in de dagelijkse praktijk een sterk aanpassingsvermogen, genoeg ruimte en een juiste timing om zo goed mogelijk in te kunnen spelen op de mogelijkheden die zich voordoen. In lijn met het werk van Henrick Vigh noemen wij dit sociale navigatie. Met dit begrip wordt benadrukt dat het gaat om beweging in een beweging: mensen zoeken naar betere (overlevings-)mogelijkheden en zijn daardoor in beweging, terwijl de wereld om hen heen ook voortdurend verandert. Uiteraard brengt deze beweging in beweging onzekerheden met zich mee, zoals het tijdelijk wegvallen van inkomensbronnen, maar deze leegtes kunnen ook juist de ruimtes zijn om nieuwe mogelijkheden aan te gaan.

Informaliteit is niet alleen kenmerkend voor het mondiale Zuiden

Het combineren van verschillende economische activiteiten moeten we echter niet beschouwen als iets 'typisch' Afrikaans. Ook andere actoren in Europese steden maken gebruik van meerdere inkomensbronnen en hun werkzaamheden zijn net zo goed gekenmerkt door een bepaalde vluchtigheid en informaliteit (denk aan, bijvoorbeeld, studenten). Daarnaast zijn informele activiteiten historisch ingebed in urbane economieën van Spanje. Het zou dus simplistisch zijn om de in/formele activiteiten van Senegambianse vrouwen als iets volledig nieuws te beschouwen – als zijnde een fenomeen dat is geïmporteerd door migratie. We zien echter de in/formele sferen waarin deze vrouwen actief zijn als een inzichtrijke lens om de transnationale leefwerelden te begrijpen. Een analytische link met het land van herkomst lijkt hierbij onontbeerlijk.

Aan de hand van diepte-interviews en participerende observaties in en nabij Barcelona hebben we een beter beeld gekregen van de alledaagse leefwerelden van deze vrouwen. In onderstaande empirische vignettes gaan we in op a) hoe de in/formele circuits onderdeel zijn van de leefwereld van Senegambianse vrouwen in Catalonië en b) hoe dezelfde vrouwen de in/formele circuits navigeren.

In/formele circuits in Catalonië

Dat Senegambianse migranten ook in Catalonië veel verschillende baantjes combineren, wordt goed zichtbaar in het verhaal van de 37-jarige Fatima. Fatima komt uit Senegal en verblijft al tien jaar in Spanje waar ze samen met haar man en achtjarige zoon woont. Ze heeft altijd bij mensen thuis schoongemaakt, waarbij ze bij het ene adres aan een volgend adres werd geholpen en zo verschillende adressen wist te combineren. Door het volgen van een opleiding in

zes maanden kon Fatima een bevoegdheid halen om te werken als gastvrouw in de horeca. Later vond ze werk in een hotel, waarbij zij het ontbijtbuffet verzorgde. Tegelijkertijd figureerde ze in een film - ze kende toevallig een man die bij castingbureaus werkte en had zich aangemeld. Over het combineren van deze baantjes vertelt ze: *"Eén week was zo gek, toen werkte ik voor de film en werkte ik als hostess in het hotel, waar ik het ontbijtbuffet verzorgde en zo. Ik ging om 6 uur [s ochtends] naar het hotel om te gaan werken. Om 4 uur was ik klaar en ging ik naar de filmset om de opnames te draaien, tot midden in de nacht. Dan ging ik van de filmset direct door naar het hotel. Dan dacht ik daar in het hotel, om vervolgens te gaan werken en 's middags weer gelijk door te gaan naar de filmset. En dat een week lang! Ik had zoveel honger. En ik was helemaal kapot, zo moe."* Fatima heeft daarnaast nog enige tijd in een banketbakkerij meegeholpen en hielp ook af en toe bij een Senegalees restaurant in de keuken tegen een kleine vergoeding. In haar verhaal valt het op dat ze vaak meerdere baantjes tegelijkertijd vervult, maar het illustreert ook de tijdelijkheid en veranderlijkheid van het werk. Zodra zich een nieuwe kans voordoet, grijpt Fatima die aan en wisselt van werkplek. Bovendien laat het de fluide overgang tussen in/formele circuits zien: Fatima krijgt op basis van haar behaalde certificaat werk in een hotel, maar maakt ook schoon bij mensen thuis. Via dit schoonmaakwerk heeft ze weer een formele baan gekregen in de horeca.

Hoewel we afstappen van de eenzijdige en modernistische kijk op informele activiteiten, moeten we tegelijkertijd waken voor een romantiserend beeld van deze activiteiten. Veel respondenten legden een verband tussen hun informele activiteiten en het gebrek aan bredere maatschappelijke kansen. Een goed voorbeeld hiervan is Mariame, een Senegalese vrouw afgestudeerd aan het conservatorium in Dakar. Deze professionele danseres geeft twee keer per week samen met haar zus dansles in Barcelona. Aangezien dit niet genoeg is om mee rond te komen voor haar

gezin in Senegal en in Barcelona, maakt ze al jarenlang schoon bij mensen thuis. Door de informaliteit had ze alle vrijheid om zich te richten op het dansen, maar nu vertelt Mariame:

"Ik wil een contract. Ik wil zekerheid. Weet je, ik ben nu zes maanden zwanger, straks heb ik een kind. Als ik nu niet werk is er geen geld. Ik wil een contract, met pensioen, met zwangerschapsverlof, alles. Als ik acht jaar geleden was begonnen met een 'echte' baan hier in Barcelona, dan had ik nu al geld gehad. Maar kijk wat ik nu heb. Niets."

Hiermee toont Mariame aan hoe onzeker haar bestaan momenteel is. Bij veel respondenten is er sprake van financiële stress en de meeste vrouwen geven aan dat ze graag een baan vinden in louter 'formele' circuits.

Sociale relaties, onderling vertrouwen en mondelijke afspraken zijn cruciaal

Sociale navigatie

De vrouwelijke respondenten zijn voortdurend bezig hun sociale relaties te onderhouden, omdat ze weten dat deze relaties de sleutel zijn tot effectieve navigatie om hun sociaaleconomische positie te verbeteren. Kathia, een Senegalese vrouw van 40 die bijna tien jaar in Spanje woont, verkoopt sinds vijf jaar spullen op straat. Vroeger verkocht ze sieraden aan toeristen, tegenwoordig verkoopt ze sapjes aan andere straatverkopers. Vier ochtenden per week volgt Kathia een kappersopleiding en af en toe komen er klanten bij haar thuis om hun haar te laten invlechten. In Senegal had ze haar eigen kapsalon, maar zonder diploma vindt ze in Barcelona geen werk als kapper.

Tijdens haar dagelijkse ronde langs de straatverkopers valt op hoe Kathia constant met meerdere verkopers tegelijk contact maakt, waarbij begroetingen in het Wolof, Spaans en Arabisch elkaar afwisselen. Veel mannen begroet ze met 'mi amor', 'carifó', of 'hermano', maar Kathia benadrukt dat iedereen hier haar vriend is. Het werk bestaat uit een voortdurend sociaal doen, grapjes maken, langzaam lopen, stilstaan, bekertjes met drank vullen, geld innen en wisselgeld geven. De koffer van Kathia is tot de nok toe gevuld met flessen drank en over het hengsel hangt een grote boodschappentas voor alle lege flessen. Af en toe is Kathia in gesprek met een verkoper en laat ze haar oog vallen op de handelswaar die hij verkoopt. Ze vraagt dan terloops naar het product en er volgt vaak een uitgebreid gesprek. Vandaag gaat het over overhemden, vermoedelijk voor haar man of zoon. De rollen van koper en verkoper blijken te vervlechten. Op een andere plek raakt ze ook in gesprek met een verkoper. Blij laat Kathia me een paar kleine schoenen zien voor haar dochtertje: 'Kijk, hij geeft me deze schoenen cadeau, mooi hè?' Ik bewonder de schoenen en zeg hoe aardig dat is. Kathia bedankt de jongen ook meermaals. Sociaal kapitaal en economisch kapitaal zijn in Kathia's wereld duidelijk inwisselbaar.

In dit dagelijks tafereel is Kathia bewust bezig met het 'masseren' van haar sociale relaties met andere straatverkopers. Later vertelt ze dat ze alle straatverkopers op straat wil groeten en graag de tijd neemt om praatjes te maken. Op deze manier probeert Kathia een goede reputatie op te bouwen als sapjesverkoper en de concurrentie aan te gaan met andere vrouwen. Een goede band met collega's, waarin 'sociale' en 'zakelijke' relaties naadloos in elkaar overlopen, is dus cruciaal. Het onderlinge vertrouwen lijkt noodzakelijk voor economische transacties en ook bij het kopen van fruit en andere benodigdheden om haar sapjes te maken,

speelt Kathia in op de relaties die ze heeft opgebouwd. Ze kiest zorgvuldig haar winkels uit en doet vaak boodschappen bij een lokale winkel, die door Pakistaanse migranten gerund wordt. Regelmatig heeft Kathia geen geld om haar boodschappen direct te betalen. Eenmaal bij de kassa zegt ze dan: "vandaag heb ik geen geld, ik betaal morgen, oké?" Soms stuurt ze diezelfde dag één van haar kinderen, andere keren gaat ze zelf terug om te betalen. Door in te zetten op haar sociale relaties en af te tasten wie ze kan vertrouwen, vindt Kathia haar weg en kan ze omgaan met de constante financiële onzekerheid. Het wederzijdse vertrouwen met andere migranten – bestaande uit meer dan alleen haar landgenoten – helpt Kathia ook in economisch opzicht vooruit. Hier is Kathia zich goed van bewust en zelf zegt ze hierover:

"Het is belangrijk om te praten met de mensen [straatverkopers]. Soms ben ik wel eens boos, natuurlijk. Maar het is mijn werk om hen [straatverkopers] te ondersteunen. Ik moet aardig doen. Ik moet alles accepteren. Want ik wil die euro! (lacht, en vervolgt op serieuze toon) Je moet de mensen zoeken. Als je de mensen hebt, heb je de wereld. Kijk, geld is ook belangrijk, maar de mensen zijn belangrijker. Als je de mensen hebt, heb je alles."

Ruimtelijke navigatie

Toen haar man vijf jaar geleden werkloos raakte, wist Kathia niet goed wat ze moest doen. Haar zus vroeg een vriendin of zij raad wist, en Kathia werd door deze vrouw meegenomen naar Besos Mar, een voorstad van Barcelona. Hier begonnen ze samen met het verkopen van treinzas, vlechtjes voor in het haar van toeristen. Als de andere vrouw voorstelt om spullen te verkopen op straat, schrikt Kathia hier in eerste instantie van. Toch is ze niet veel later met haar eerste kleedje in Parc Guëll te vinden.

Bij veel vrouwen is er sprake van financiële stress

Door de jaren heen heeft Kathia op meerdere plekken in en buiten de stad verkocht. Met een vriendin is ze meerdere keren naar Pamplona, San Sebastian en Bilbao afgereisd om daar op straat wat te proberen verkopen. De reizen naar andere steden lijken ad hoc te zijn geregeld. Kathia vertelt dat ze in Pamplona geen slaapplek hadden en de nacht op straat moesten doorbrengen. In Bilbao deelden ze een appartement met 4 anderen, waarbij iedereen 60€ per week betaalde. Op de vraag waarom ze naar Pamplona ging, zei ze: "We hadden gehoord dat daar een groot feest was. Per maand is er in elk dorp wel ergens een groot feest. Maar er was veel politie, pfff dat wisten we niet."

De politie speelt ook op andere locaties een belangrijke rol. In heel Spanje wordt geprobeerd om informele straatverkoop tegen te gaan en de politie jaagt straatverkopers regelmatig op. Soms wordt hierbij hardhandig ingegrepen, worden boetes uitgedeeld en spullen in beslag genomen. Andere keren wordt er alleen gezegd dat de straatverkopers hun spullen moeten pakken. Kathia vertelt dat ze moe werd van alle politie in Parc Guëll, waarbij straatverkopers soms elke vijf minuten moesten rennen. Hier had Kathia haar eigen strategie voor ontwikkeld:

"Als de politie kwam, stopte ik m'n spullen in m'n tas, zette m'n zonnebril op en deed lippenstift op. Dan was ik net een toerist! Dat was heel makkelijk en deed ik altijd. Maar er waren Pakistanen en die Pakistanen zeiden één keer tegen de politie: 'zij is een verkoopster.' Pffff, dus toen pakte de politie mij daar ook!"

Dit toont de vindingrijkheid die veel migranten gebruiken om in te spelen op de constante veranderingen en het onzekere bestaan. Wanneer en hoeveel politie er kwam was nooit zeker, maar je vermommen als toerist – of uiteindelijk naar een andere plek trekken om daar te verkopen – is een goed voorbeeld van ruimtelijke navigatie. Tegelijkertijd laat deze anekdote ook zien dat sociale relaties veranderen, waarbij het zoeken is naar wie je kunt vertrouwen.

Conclusie

Senegambische vrouwelijke migranten zoeken op vele manieren naar kansen binnen de in/formaliteit in Catalonië, waarbij sociale navigatie een belangrijke sleutel vormt tot nieuwe bronnen van inkomsten. De overgangen tussen formele economieën en informele praktijken blijken vaak fluïde, waarbij niet alleen sectoren in elkaar overlopen, maar dezelfde actoren ook tegelijkertijd een formele en informele rol op zich kunnen nemen. Het concept van in/formele circuits benadrukt deze fluïde overgangen en dynamische realiteit. Deze circuits worden zowel gekenmerkt door structurele onzekerheid, als door improvisatievermogen en creativiteit. Te veel nadruk op zelfredzaamheid zou onrecht doen aan het feit dat veel vrouwen voelen dat ze genoodzaakt zijn om dit werk te doen omdat bredere maatschappelijke kansen hen ontberen. Het zou ook onrecht doen aan de vele interventies van de autoriteiten om straathandelaren uiteen te drijven. Te veel nadruk op deze beperkende context van maatschappelijke structuren doet evenwel onrecht aan de manieren hoe Afrikaanse vrouwen altijd weer hun weg weten te vinden door processen van sociale navigatie. In dit kader is het interessant te vermelden dat een groep Afrikaanse straatverkopers (met enkele vrouwelijke leden) in Barcelona een eigen vakbond heeft opgericht, en vanuit deze vakbond hebben zij zelfs een eigen kledingmerk op de markt gebracht – 'Top Manta'. Dit kledingmerk wordt via een netwerk van straatverkopers op allerlei plaatsen in de stad aan de man gebracht. Meer nog, sinds kort behoort ook een winkelpand in de wijk Raval tot een belangrijke afzetplaats van hen. Dit tot heden in/formele succesverhaal wordt langzaam uitgebreid naar andere Spaanse steden.

Literatuurselectie

- Brugman, M. & J. Schapendonk (2017). Senegalese straatverkopers in Barcelona: van meerdere markten thuis. *Geografie*, nr.8.
- Portes, A., & Haller, W. (2010). The Informal Economy. In: N. Smelser. *The handbook of economic sociology*. Princeton: Princeton University Press.
- Simone, A., & Pieterse, E. (2018). *New urban worlds: Inhabiting dissonant times*. Cambridge: Polity Press.
- van Nieuwenhuysse, I. (2009). *Getting by in Europe's urban labour markets: Senegambian migrants' strategies for survival, documentation and mobility*. Dissertatie. Amsterdam University Press.
- Vigh, H. (2009). Motion squared: A second look at the concept of social navigation. *Anthropological Theory* 9, nr. 4, pp. 419-438.

Marieke Ekenhorst (marieke_ekenhorst@hotmail.com) is cum laude afgestudeerd van de Honours bachelor sociale geografie en planologie (UU). Ze heeft een documentaire gemaakt over transnationalisme en migratie vanuit de Filipijnen, die wordt gebruikt in academisch onderwijs. Momenteel volgt ze een onderzoeksstage bij Dr. **Joris Schapendonk** (j.schapendonk@fm.ru.nl). Dit onderzoek vindt plaats in het Veni-project *Fortress Europe as a Mobile Space* (NWO ref. nummer 451-14-011). Dit artikel heeft daarmee empirische maar ook conceptuele connecties met ander recent uitgebracht werk (e.g. Brugman en Schapendonk 2017). De empirische vignettes zijn gebaseerd op het veldwerk van Ekenhorst – zij vertegenwoordigt de ik-persoon in dit artikel.